

Jan Galandauer

Volební lístek může změnit více než rozbíjení oken a házení kamenů

Sociální demokracie a boj za všeobecné volební právo

Své vědom ceny, obětí a prací,
já zavolal dnes v touze nevýslovné:
Chci svoje právo, právo hlasovací,
své právo přímé, všeobecné, rovné!

Historický tábor lidu dne 28. listopadu 1905 na Staroměstském náměstí v Praze (z bojů za všeobecné hlasovací právo).

Dějiny sociální demokracie všech národností v Rakousku až do dnešní doby jsou než jediným válečným tažením za vydobytí všeobecného rovného hlasovacího práva,“ napsal v roce 1907 v brožuře Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté Bohumír Šmeral, tehdy ještě jako poslanec a čelný politik Československé sociálně demokratické strany dělnické. Co napsal, odpovídalo skutečnosti.

Požadavek všeobecného volebního práva provázel sociální demokracii od jejich počátků. Při vzniku sociálně demokratické strany v Rakousku v roce 1874 se objevil v jejím takzvaném neudörfelském programu. Najdeme jej i v programu přijatém na břevnovském sjezdu v roce 1878, kde čeští sociální demokraté utvořili Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou, považující se tehdy ovšem ještě za součást celorakouské sociální demokracie. Požadavek všeobecného hlasovacího práva se pojal s důrazem na volby a na funkci parlamentu.

Dělnické hnutí v německém i rakouském císařství bylo v osmdesátých letech devatenáctého století vystaveno tvrdé perzekuci. Od poloviny roku 1881 započala v Čechách vlna masového zatýkání a v průběhu roku 1882 se konala série procesů: 4. února 1882 bylo odsouzeno jedenatřicet českých socialistů k trestům v rozmezí od šesti týdnů do osmnácti měsíců a následovaly další procesy. Perzekuce vedla k radikalizaci a otevírala cestu pro anarchistické tendence, které odmítaly parlamentarismus. Anarchistický terorismus ho odmítal spolu s volbami a vyzýval k „třídní válce“ všemi prostředky. Působivost anarchistické „propagandy činu“ v Evropě vzrostla po úspěšném atentátu na ruského cara Alexandra II. v březnu 1881. I v Rakousku došlo k projevům individuálního teroru – ve Vídni v té době „radikálové“ zavraždili několik policejních úředníků.

Být připraven, to je všechno

Zásadní změnu do programu, organizace a praxe sociální demokracie v Rakousku přinesl sjezd sociální demokracie v dolnorakouském městečku Hainfeld na přelomu let 1888 a 1889. Po tomto sjezdu začal mohutný rozmach sociální demokracie, který ji proměnil na masovou stranu. Stala se největší nejen v českém politickém spektru, ale i v celém Rakousku.

Sociální demokracie v Rakousku (tvořily ji jednotlivé národní sociálně demokratické strany: německá, česká – ty byly daleko nejpočetnější, polská, ukrajinská, slovinská, italská) se považovala za stranu, která chce „revolučně“ proměnit celou společnost. Díkce programu přijatého v Hainfeldu a představujícího základnu pro mocný rozmach strany v letech do Velké války se nesla v duchu Komunistického manifestu. Příčina vykořisťování a poroby dělnické třídy podle něj spočívala v soukromém vlastnictví a stát byl nástrojem panství kapitálu. Řešení rozporů kapitalistické společnosti, rozporu mezi rozmachem výrobních sil a buržoazní organizací společnosti mělo přinést jedině zespolečnění výrobních prostředků. To měla být historická nutnost,

jejímž vykonavatelem se mohl stát jedině „třídně vědomý a jako politická strana zorganizovaný proletariát“.

Pro parlamentarismus a všeobecné hlasovací právo se hainfeldský program vyslovoval jen s rezervou. „Aniž se klame o ceně parlamentarismu, formy to moderního třídního panství,“ psalo se v něm, „bude se [sociální demokracie] domáhat všeobecného, rovného a přímého práva hlasovacího do veškerých zastupitelských korporací a s příslušenstvím diet, co důležitého prostředku agitacího a organizačního.“ Teoretickým „konečným cílem“ sociální demokracie měla být úplná přeměna společenských řádů. Nicméně o násilném převratu, povstání či teroru nebyla vůbec řeč.

Politická praxe sociální demokracie nespočívala v přípravě nějakého násilného převratu, nýbrž v politické činnosti, která respektovala legalitu, byla slučitelná se stávající společenskou strukturou habsburské říše, a kterou je dokonce možné vykládat jako konstruktivní snahu o její modernizaci. Sociální demokracie rozhodně nechystala svržení vlády a zničení kapitalismu. S „revoluční přeměnou společnosti“ nemělo být spojeno ozbrojené násilí. Od kapitalismu se očekávalo, že se v důsledku svých rozporů „zhroutlí“ bez nějaké ozbrojené akce sám. Německý termín pro toto zhroucení zní *Zusammenbruchstheorie*, teorie zhroucení, jeho český překlad nezní tak úderně a výstižně.

Viktor Adler, vůdce sociální demokracie v Rakousku, který měl největší zásluhu na konání historického sjezdu v Hainfeldu a přeměně sociální demokracie v mohutnou stranu, na prvním kongresu II. internacionály v roce 1890 prohlásil: „V poslední hodině, kdy se kapitalistický společenský řád hroutí – a ten se zhroutl sám od sebe, aniž by mu bylo zapotřebí takřikajíc pomoci, pak se rozhodne proletariát podle stupně svého duševního vývoje, kterého dosáhne. Máme málo vlivu na to, kdy tento okamžik přijde, ale jedno je v naší moci: připravit se na tento okamžik. Být připraven, to je všechno.“

Ponecháme-li stranou téměř eschatologickou představu o „zhroucení kapitalismu“, politická praxe sociální demokracie byla systémově konstruktivní. Komunističtí kritici později ono sociálně demokratické čekání na „zhroucení kapitalismu“ zesměšňovali a tvrdili, že revoluční dělnická strana má připravovat revoluční (ozbrojené) povstání. To by ovšem byla, zejména v mnohonárodnostní monarchii, cesta k hrůzám občanské války a k humanitní katastrofě (podobně jako v Rusku po roce 1917).

Cesta táborů lidu

Politický program sociální demokracie v období od Hainfeldu požadoval prosazení ochranného sociálního zákonodárství, boj proti legálním překážkám pro svobodný rozvoj dělnického hnutí, bezplatnou školu, oddělení církve od státu, zrušení stálé armády a další. Na prvním místě však stál požadavek všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva. A byl to požadavek

demokratické volební reformy, který tvořil osu politického snažení sociální demokracie v Rakousku. Požadavek všeobecného hlasovacího práva se stal nejen hlavním požadavkem prvomájových demonstrací, ale veškerého veřejného vystupování sociální demokracie.

V Rakousku se sice volby konaly, ale dělníci (a vůbec nemajetní lidé) nevolili. Od roku 1861 se v Rakousku volilo podle kuriálního systému, který oprávněně voliče rozděloval do čtyř kurií: velkostátské, městské, obchodních a živnostenských komor a venkovských obcí. Voliči byli do kurií zařazováni podle výše jimi placené majetkové daně. V roce 1893 dostal boj sociální demokracie za demokratickou volební reformu nové impulsy a rozvinul se v masové hnutí.

Mladočeský poslanec Jan Slavík 17. března 1893 vystoupil s návrhem na zavedení všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva. Přišly zprávy o událostech v Belgii, kde generální stávka a demonstrace belgických dělníků vyvolaly v zemi krizovou situaci a donutily parlament, aby v dubnu rozhodl o zavedení všeobecného hlasovacího práva. To mělo v Rakousku velký ohlas. Populární se stala píseň „právo si dobudeme na ulici – to nám ukázala Belgie“.

Sociální demokracie organizovala velkou kampaň za všeobecné hlasovací právo. Mohutné demonstrace proběhly ve Vídni, Praze, Brně a desítkách dalších měst. Podle neúplných údajů se od května do září roku 1893 v Rakousku konalo čtyři sta tři tábory lidu a veřejných schůzí požadujících volební reformu. Počet účastníků na těchto demonstracích dosahoval desítek tisíc. Sociální demokracie stála před otázkou dalšího postupu. Ta v zásadě zněla, zda demonstrace stupňovat, či nikoliv.

Situaci ještě zkomplikoval ministerský předseda E. Taaffe, který k všeobecnému překvapení předložil říšské radě návrh na volební reformu radikálně rozšiřující hlasovací právo. Podle něj sice zůstával zachován kuriový systém, ale oproti dosavadnímu stavu se v kurii venkovských a městských obcí zavádělo téměř všeobecné hlasovací právo. Počet dosavadních sedmnácti set sedmdesáti voličů se měl zvýšit na téměř čtyři miliony. Překvapivý tah ministerského předsedy vedl k tomu, že se proti němu vytvořila koalice německých liberálů, feudálních konzervativců a Polského klubu.

Sociální demokracie stála před otázkou, zdali má masové akce za demokratickou reformu nadále rozvíjet a spojit ji s akcí ministerského předsedy. To byla bizarní představa. Viktor Adler odmítl takové spojení s odůvodněním, že sociální demokracie nemůže podporovat konzervativního ministerského předsedu, který čtrnáct let pronásledoval dělnické hnutí. Soudobí kritici, ale s odstupem i někteří historici, sociální demokracii výtají, že se z nerozhodnosti a opatrnosti zbavila možnosti prosadit Taaffeho dalekosáhlé rozšíření volebního práva. Na druhé straně je vskutku bizarní představa, jak sociální demokraté demonstracemi podporují ministerského předsedu, jenž je po celá osmdesátá léta perzekuoval.

Otázka volebního práva tím však nebyla smetena ze stolu. Dne 7. května 1896 předložil ministerský předseda Kazimír Badeni návrh na volební reformu. K dosavadním čtyřem stavovským kuriím měla být připojena kurie pátá, tzv. všeobecná. Na první pohled nemohlo být v Badenihu

volební reformě o rovném hlasovacím právu ani řeč. Ze 425 poslanců Říšské rady jich ve všeobecné kurii na základě všeobecného hlasovacího práva mělo být voleno jen 72. Přitom tato kurie nebyla vyhrazena jen těm, kteří neplatili přímé daně, ale také příslušníkům prvních čtyř kurií, kteří tak mohli volit podruhé.

Byla to karikatura všeobecného hlasovacího práva a v sociální demokracii se ozvaly hlasy, že je nutno „žebračskou reformu“ odmítnout. Na druhé straně měl velký morální význam samotný fakt, že dělníci (a vůbec chudí lidé) mohli poprvé přistoupit k volebním urnám. Sociální demokracie v Rakousku (a její součást Československá sociálně demokratická strana dělnická) vstupovaly do nového stadia své existence. Ať byla V. kurie pouhý a nepříměřený „drobeček“ hozený dělníkům a těm, kteří byli tak chudí, že neplatili majetkovou daň (a to byla většina obyvatelstva), přece jen představovala přelomový okamžik. Lidé se učili, že volební lístek může změnit více než rozbíjení oken a házení kamenů na policii a další státní úředníky.

Organizovat stranu ve prospěch volebního boje

Sociální demokracie vykročila na cestu, která ji měla přivést na půdu parlamentu. Dne 22. ledna 1897 byly vypsané volby do říšské rady, vídeňského parlamentu. Poprvé v dějinách Rakouska (Předlitavska) mohli dělníci volit. Jistě, předem bylo vyloučeno, že by sociální demokraté získali v parlamentu významné pozice. Ať by volby dopadly jakkoliv, pět šestin poslaneckých mandátů bylo zajištěno pro privilegované voliče prvních čtyř kurií. Přesto se však volby staly osou veškeré činnosti sociální demokracie v Rakousku, jež vykročila na cestu, která z ní měla učinit vysloveně parlamentní stranu. To se projevilo i v její organizaci.

Druhý sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické v květnu 1896 určil, že organizační struktura strany se přizpůsobila teritoriu volebních okresů páté kurie. Přizpůsobení organizace strany se stalo a zůstalo principem sociální demokracie v Rakousku. Strana zřizovala volební výbory, organizovala sbírky na volební fond. Je zřejmé, že sociální demokracie chtěla dosahovat svých cílů ve volbách, a ne terorem nebo bojem na barikádách a „ovládnutím ulice“, jak si to v minulosti (před hainfeldským sjezdem) představovali radikálové nebo anarchisté.

V březnu 1897 proběhly první volby umožněné Badenihou reformou. Volební kampaň zahájila Československá sociálně demokratická strana dělnická otiskem volebního prohlášení, které se podařilo i přes v Rakousku dosud platný zákaz volné kolportáže tiskovin rozšířit po Čechách, Moravě, Slezsku i Dolním Rakousku. Těžiště první volební kampaně, kterou sociální demokracie prošla, spočívalo v organizování veřejných schůzí a táborů lidu. Podle údajů, které nejsou úplné (ne všude fungovala vnitrostraní administrativa) uspořádali čeští sociální demokraté tisíc čtyři sta čtyřicet jedna voličských schůzí.

Projevy na těchto volebních shromážděních se nesly v duchu prohlášení sociální demokracie v Rakousku. Sociální demokraté šli do voleb v celé západní polovině říše, které se říkalo Předlitavsko (častěji ovšem prostě Rakousko) s jednotným volebním prohlášením. Ve východní polovině říše, v Uhrách, byly přitom poměry docela jiné.

Čeští sociální demokraté měli v těchto prvních volbách v roce 1897 jen jednoho vážného protivníka, mladočeskou stranu. Ta získala v první polovině devadesátých let v české politice dominantní postavení, když porazila a na okraj politické scény vytlačila konzervativní staročeskou stranu. Mladočeši vystupovali s požadavky národní rovnoprávnosti. Z jejich řad dokonce vzešel od poslance Jana Slavíka požadavek všeobecného volebního práva. Očekávalo se, že mladočeši, jakožto demokratická strana, se budou snažit zmírnit nespravedlnost způsobenou dělníkům a dalším nemajetným voličům tím, že by „žebráckou pátku kurii“ přenechali dělníkům a nešli by v ní volit. To se však nestalo. Mladočeši nejenže odmítli přenechat V. kurii sociální demokracii, dokonce zahájili v některých volebních okresech kampaň proti sociálně demokratické straně. Obviňovali ji z nevlásteckosti, z toho, že jsou ve společné straně s Němci, slouží Vídni, stojí pod vlivem Viktora Adlera (tedy Němce a žida) apod.

Výsledky voleb ale ukázaly, že sociální demokracie má masovou podporu. Získala v V. kurii většinu všech mandátů. Celkem bylo zvoleno čtrnáct sociálně demokratických poslanců: 7 Němců, 5 Čechů a 2 Poláci. Kdyby ovšem bylo voleno na základně všeobecného hlasovacího práva, stali by se sociální demokraté jednou z nejsilnějších (možná vůbec nejsilnější) poslaneckou frakcí v říšské radě. Volební výsledky nebyly po celém Rakousku (Předlitavsku) vůbec rovnoměrné. Největší úspěchy získala sociální demokracie v českých zemích. V okresech Čech a Moravy s převážně českým obyvatelstvem vililo sociální demokracii třicet procent voličů. V okresech s německým obyvatelstvem dostala sociální demokracie dokonce osmačtyřicet procent všech odevzdaných hlasů.

Sociální demokracie zaznamenala úspěchy především ve vysloveně průmyslových oblastech. Stala se hlavně stranou továrního dělnictva – v malých, zejména živnostenských podnicích, byla její pozice slabší. Neúspěch zaznamenala sociální demokracie v hlavním městě říše Vídni. Neprosadila se proti šovinistické, antisemitské a sociální demagogii křesťanských socialistů Karla Luegera. Do poslanecké sněmovny vstoupilo sice jen čtrnáct sociálně demokratických poslanců, jednoduchý výpočet však ukazoval, že po důsledně demokratické volební reformě bude jejich počet mnohonásobně vyšší.

Čtrnáct sociálně demokratických poslanců se ztrácelo mezi čtyřmi sty dvaceti pěti poslanci, kteří v poslanecké sněmovně říšské rady zasedali. Signalizovalo to však skutečnost, že těžiště politického boje sociální demokracie se přesune na parlamentní půdu. Například zpráva celorakouského výkonného výboru prohlašovala, že od doby, kdy máme poslance, vystupuje do popředí parlamentní práce a poslanecké frakci připadají úkoly, které dosud vyplňovaly mimoparlamentní

vystoupení. Politický boj se měl přenést „z ulice“ na půdu parlamentu. Problém spočíval v tom, že právě v době, kdy se v parlamentu objevili první sociálně demokratičtí poslanci a doufali, že zde budou prosazovat zájmy širokých lidových vrstev, se parlament proměnil v místo, kde byly pronášeny nesmyslné mnohahodinové řeči, ozýval se řev a docházelo ke rvačkám. Parlament skoro nepracoval.

Byl to důsledek a projev těžké krize, která otřásla nejen poslaneckou sněmovnou, ale celou říší. Dne 5. dubna 1897 byla totiž publikována jazyková nařízení, která zrovnoprávňovala ve vnitřním provozu úřadů češtinu s němčinou. Tato Badeniho jazyková nařízení vyvolala krajní odpor německých politických stran, které začaly rozbíjet parlamentní práci nejdříve „technickou obstrukcí“ (nekonečné bezobsažné projevy, vznášení bezpočtu nesmyslných návrhů a připomínek, procedurální prodlužování jednání) a nakonec i přímo obstrukcí násilnou (řev, házení předmětů, fyzický útok na předsednictvo sněmovny, rvačky mezi poslanci, rozbíjení parlamentního nábytku). Rokem 1897 vznikla v habsburské monarchii krize, která až do jejího rozpadu nebyla překonána.

Předejít výbuchu revoluce

Velký zápas sociální demokracie v Rakousku za všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasovací právo, nakonec korunovaný úspěchem, se váže k událostem spojeným s rusko-japonskou válkou v letech 1904–1905. Porážka Ruska ve válce a následná revoluční krize v carově říši měla svůj silný a rychlý dopad v habsburské monarchii. Tzv. ohlas ruské revoluce představoval dost frekventované téma historiografie (i propagandy) v předlistopadovém Československu.

Historici i propagandisté dokazovali, že revoluční události v Rusku měly rozhodující význam pro vývoj v Čechách (a v Rakousku-Uhersku vůbec). S tím se pojila kritika hlavně české (ale i celorakouské) sociální demokracie, že se „oportunisticky“ spokojovala s úsilím o zavedení všeobecného hlasovacího práva a nevedla revoluční ozbrojený boj proti habsburské monarchii, jako bolševici v Rusku vedli ozbrojenou revoluci proti carismu.

To je ovšem výrazně ideologická interpretace vycházející z představy, že cílem dělnického hnutí může být jen ozbrojená revoluce a zničení třídního nepřítele. Mezi carským Ruskem a habsburskou monarchii byl podstatný rozdíl. Sociální demokraté v Rakousku, včetně sociálních demokratů českých, fascinovaně sledovali turbulentní události v Rusku. Carské Rusko bylo považováno za oporu reakce v Evropě (bylo nazýváno též „čtetníkem Evropy“).

Události v Rusku vedly i v Rakousku k oživení boje za všeobecné hlasovací právo. Ve dnech 22.–23. července 1905 uspořádali čeští a němečtí sociální demokraté společnou konferenci v Čechách. Ta požadovala všeobecné hlasovací právo do parlamentu, zemského sněmu i obecních zastupitelstev a vyzvala k pořádání demonstrací, projevů a schůzí podporujících tento požadavek.

Dne 22. září podobnou výzvu přijala konference všech sociálně demokratických stran v celém Rakousku.

Od října 1905 se demonstrace staly téměř denním jevem a říše se ocitla ve stavu permanentního napětí. Dne 8. října demonstrovaly desetitisíce lidí v Ostravě, 10. října při zahájení zasedání moravského zemského sněmu prošlo před jeho budovou v Brně okolo 100 tisíc demonstrantů. Obrovské demonstrace za všeobecné hlasovací právo pořádané sociální demokracií otřásaly říší.

Ve dnech 29. října až 1. listopadu 1905 se ve Vídni konal sjezd sociální demokracie v Rakousku. Delegáti se dohadovali, jakým způsobem by měl boj za všeobecné volení právo pokračovat. Shodou okolností v průběhu jednání přišla ohromující zpráva: car vydal manifest slibující přeměnu Ruska v ústavní stát i s demokratickým volebním právem. V Rusku ohlášená „demokratizace“ nakonec dopadla podivně, nicméně v daný okamžik zpráva vypadala jako zázrak: opora evropské reakce, carské Rusko, se demokratizuje, takže ani v Rakousku nemůže nikdo odpírat lidu všeobecné hlasovací právo.

Sjezdoví delegáti, vzrušení historičností chvíle, povstali a spojili se v nadšeném chóru. V mnohonárodnostním Rakousku nebyl úplně jednotný ani zpěv. Češi a Poláci zpívali ve svých mateřštinách Rudý prapor a Němci, kupodivu, Marseillaisu. To bylo ve Vídni. Jak byli nadšeni čeští sociální demokraté v Praze nad tím, co vypadalo jako vítězství demokracie v Rusku, vykresluje zpráva o schůzi v pivovaru v Praze-Bubnech. Dne 31. října 1905 se zde konala schůze s programem Ruská revoluce na postupu: Generální stávka železničních zřízců v Rusku.

Referoval Bohumír Šmeral, jenž v průběhu svého projevu dostal zprávu o carově manifestu. Podle novinové zprávy: „Sotva řečník hned na prvním místě své řeči sdělil poslední zprávy z Ruska, působilo jeho sdělení jako hromová jiskra. Na chvíli zavládo hrobové ticho. Hned nato však nastal ohromný jásot a burácel sálem i ostatními místnostmi: všichni přítomní povstávají, mávají klobouky, šátky a stále bez konce opětují se bouřlivé výkřiky: Sláva ruským revolucionářům! Ať žije svoboda! Pryč s tyrany! Sláva sociální demokracii!“

V dalším průběhu schůze Šmeral varoval vládu před použitím „ruských prostředků“ proti lidu, „jinak by to u nás mohlo skončit jako v Rusku“. Vyzval shromáždění, aby v boji za všeobecné hlasovací právo použili i nejkrajnějších prostředků včetně generální stávky.

Nadšení nad tím, co se jevílo jako úspěch ruské revoluce, porážka „četníka Evropy“ a sympatie k ruským revolucionářům však naprosto neznamenaly, že by čeští sociální demokraté chtěli Rusko napodobovat. Události v Rusku vykládali jako důsledek nerozumnosti a zatvrzelosti cara, šlechty, oligarchů, vládnoucích elit, které svou zaslepeností, bigotností, chamtivostí a neschopností zavini-ly prohranou válku a následný výbuch.

Argumentace se nesla asi tímto směrem: Kdyby se to, co sociální demokracie chtěla v Rakousku (demokratizace), prosadilo v Rusku, tak by k občanské válce v Rusku nedošlo. Vycházeli naprosto

správně z toho, že mezi Ruskem a Rakouskem je nebetýčný rozdíl. V carském Rusku je i násilná vzpoura pochopitelná, v Rakousku nesmyslná. Čeští sociální demokraté si přáli klidný nenásilný vývoj. Nechtěli, aby se takové události, jaké se odehrávaly v ohromné říši na východě Evropy, děly také v podunajské monarchii. Razili tezi, že když se v habsburské monarchii prosadí všeobecné volební právo, nedojde v ní k období ruských událostí.

Nenávist k carismu a sympatie k ruským revolucionářům se pojily s přesvědčením, že „v Evropě“ jsou poměry jiné. Sociální demokracie v Rakousku mobilizovala k mohutným demonstracím, které však neusilovaly o politickou a společenskou destrukci, nýbrž sledovaly konstruktivní cíl: demokratickou volební reformu a modernizování politických a společenských poměrů.

Masová vystoupení, demonstrace, stávky, pasivní rezistence na železnici a nakonec ani masová generální stávka neusilovaly o společenský rozvrat, ale o prosazení všeobecného, rovného a tajného hlasovacího práva. Po dosažení tohoto cíle by se staly masové akce „na ulici“ zbytečné, protože by je nahradil „lidový parlament“, tj. na základě všeobecného práva zvolená sněmovna. Hlasování „lidových poslanců“ by nahradilo „argumenty ulice“. Demonstrace by tak ztratily na významu, protože voliči by napříště získali do rukou účinný prostředek protestu i nápravy: hlasovací lístek.

Vítězství historické a epochální

Sociální demokracie dokázala v boji za demokratickou volební reformu rozvinout mohutné masové hnutí. Státisíce lidí pod rudými prapory zaplavily ulice a náměstí. Dne 28. listopadu 1905 proběhla jednodenní generální stávka, na některých místech došlo ke srážkám demonstrantů s policií, například v Praze a Kladně. Tekla i krev.

Dne 6. listopadu 1905 vláda ministerského předsedy Paula Gautsche ohlásila, že uzákoní volební reformu vycházející z principu všeobecného hlasovacího práva. Ta opustí systém kuriového, privilegovaného a selektivního způsobu volby do poslanecké sněmovny říšské rady. Jednání o konkrétní podobě byla ještě složitá, protože narážela na rozmanitost zájmů v sociálně i národnostně různorodém Rakousku. Návrh volební reformy nakonec předložil ministerský předseda parlamentu 23. února 1906. Návrh rušil kuriový parlament a zaváděl všeobecné hlasovací právo pro muže starší 24 let. Polovina obyvatelstva, tedy ženy, byla ale i nadále z volebního práva do parlamentu vyloučena. Toho se jim mělo dostat až v Československu.

Osnovu zákona přijala poslanecká sněmovna 1. prosince 1906. Zákon pak vstoupil platnost po sankci, kterou mu udělil císař František Josef I. dne 26. ledna 1907. Vysoce privilegovaný systém volebních kurií byl odstraněn. Bylo zavedeno všeobecné hlasovací právo. Na druhé straně demokratická volební reforma nezajišťovala rovnost hlasů. Počet hlasů potřebných ke zvolení poslance se v jednotlivých volebních obvodech výrazně lišil. Promítaly se v něm vědomé nacionální zájmy.

Německým politikům bylo jasné, že v důsledku volební reformy ztratí svou velkou početní převahu. Obávali se „slovanské většiny“ v parlamentu, a tak se zasadili o jakousi rovnováhu mezi slovanským blokem s 259 poslanci a německo-románským blokem s 257 poslanci.

Z národnostního hlediska připadalo v průměru na zvolení německého a italského poslance okolo čtyřiceti tisíc hlasů, polského kolem padesáti tisíc, českého pětapadesáti tisíc a ukrajinského kolem sta tisíc hlasů. Tyto výrazné rozdíly v počtu hlasů potřebných ke zvolení poslance jednotlivých národností vyvolaly kritiku a výtku, že sociální demokracie na podobnou nespravedlnost neměla přistoupit.

Bohumír Šmeral obhajoval stanovisko své strany: „Z různých stran činí se sociální demokracii výtka, že se zpronevěřila vlastní zásadě rovnosti volebního řádu do říšské rady. Vytýká se nám, že jsme byli pro volební opravu, ač ona nevyhovuje zásadě naprosté rovnosti, ač zejména nerovným rozdělením volebních okresů nadržuje Němcům na úkor jiných národností. Jest pravda, že předloha nového volebního řádu do říšské rady není úplně spravedlivá. Avšak přes tuto nespravedlnost je předloha volebního řádu velikým úspěchem z hlediska sociálně demokratického, neboť ruší všechny dosavadní kurie, volá stejně k volebnímu osudí všechny občany bez ohledu na jejich majetek a placené jimi přímé daně. Ať jenom znovu uvede si každý na mysl, jaké až dosud byly poměry na říšské radě! 5440 velkostatkářů mělo tam 85 poslanců, 586 voličů z obchodních komor 21 poslanců, 494 000 majetných voličů z kurie městské 118 poslanců, 1 535 110 majetných voličů z venkova 129 poslanců a oproti tomu více než pět milionů páté kurie jen 72 poslanců! Tyto všecky kuriové rozdíly budou zrušeny, volební právo bude učiněno neodvislým od majetku. Schwarzenberg a Rothschild nebudou mít volební právo o nic větší než nejposlednější z jejich kočí!“

Prosazením svého ústředního požadavku, všeobecného hlasovacího práva, sociální demokracie dosáhla vítězství, které působilo jako historické a epochální. Dne 19. února 1907 byly vypsané nové volby, první v dějinách Rakouska (tj. Předlitavska, protože v Uhrách zůstávalo v platnosti privilegované, výběrové a krajně nedemokratické volební právo).

Bez „Schmerlingovy volební geometrie“, tj. bez kurií, měl z voleb, v nichž měl dospělý muž jeden hlas, vzejít „lidový parlament“. Pro sociální demokracii se tyto volby staly centrem veškerého stranického života. Volební prohlášení sociální demokracie ukazovalo důležitost přikládanou „lidovému parlamentu“: „Privilegovaný parlament je mrtev a pohřben. Kulturní ostuda byla vymazána: Rakousko bude mít lidové zastupitelství, parlament všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva! Konec boje za volební právo je počátkem nových zápasů třídně uvědomělého proletariátu. Nejdůležitější půdou těchto bojů bude parlament, parlament rovného volebního práva.“

Předseda výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické Antonín Němec viděl ve volbách do „lidového parlamentu“ cestu k demokratizaci a následné socializaci státu. Člen výkonného výboru a jeden z nejlepších řečníků strany František Soukup vyzýval k volebnímu

zápasu s takovým patosem, jako by se blížilo osudové střetnutí: „Ve jménu všech bojovníků našich, kteří padli a nedožili a z nichž je dnes jen prach a popel, ve jménu těch, kteří pro velkou věc naši úpěli a úpějí v žalářích, ve jménu těch staniců, kteří k nám upínají všechny své naděje, ve jménu těch velkých idejí, v jejichž službách stojíme, mobilizujte všechny organizace do volebního boje! Zdvihli jsme zase rudé prapory, zdvihli jsme je 10. října a 28. listopadu a zarazme je pevně na znamení osvobození v den příštích voleb říšských.“

Volby z května 1907 přinesly sociální demokracii velké vítězství. V souhrnu obdržela 1 040 100 hlasů, což bylo zdaleka nejvíce ze všech politických stran. (Pro srovnání: druzí křesťanští socialisté, tzv. Luegrova strana, dostali jen 515 988 hlasů.) Ze sociálně demokratických hlasů získali němečtí sociální demokraté 515 988 hlasů, na české připadlo 389 947, na polské 77 131, ukrajinské 29 957, italské 21 370 a na slovinské 5310 hlasů. Počet hlasů, které dostali sociální demokraté jednotlivých národností ukazuje, že sociální demokracie měla daleko nejpevnější pozice u dvou „průmyslových národů“, Němců a Čechů.

Celkem osmdesát sedm zvolených sociálně demokratických poslanců (z toho čtyřiačtyřicet českých) utvořilo mocnou parlamentní jednotku, klub sociálně demokratických poslanců. Sociální demokracie vstoupila na půdu „lidového parlamentu“ s představou a přáním, že bude na rozdíl od dřívějšího privilegovaného parlamentu místem, kde nacionalismus a národnostní spory nahradí „skutečné sociální zájmy“. Sociální demokracie se v něm vytyčením svých požadavků prosadí jako vedoucí parlamentní síla, uspokojí svou členskou základnu a voliče, což bude přitažlivé pro další vrstvy obyvatelstva. V příštích volbách pak zvítězí ještě výrazněji a získá ještě větší parlamentní zastoupení.

Viktor Adler, od hainfeldského sjezdu vůdčí postava sociální demokracie v Rakousku, formuloval představu, že sociální demokracie je povolána modernizovat politický systém v podunajské říši: „V Rakousku postrádá proletariát nejdůležitější podmínku, půdu pro svůj vývoj, chybí mu stát. Když ale měšťácké třídy zoufají, když kolísají mezi fatalistickou letargií a hysterickou zuřivostí, proletáři všech národů, které žijí v Rakousku, nemají nejmenší chuť zoufat, jsou spíše plní vůle k životu a jsou rozhodnutí tento stát, ve kterém osm národů nebo zlomků národů je povoláno nebo odsouzeno ke společnému životu, přetvořit v nástroj svého vývoje. Pro sociální demokraty představuje parlament rovného hlasovacího práva první krok k převratu, který musí vésti k úplnému přetvoření tohoto státu, s parlamentem rovného práva je dána možnost takového převratu a nového uspořádání Rakouska. Sociální demokraté považují tento první parlament rovného práva za dílnu, ve které musí být ukována budoucnost národů Rakouska, budoucnost dělnické třídy.“

Podobně mluvili i předáci českých sociálních demokratů František Soukup, Antonín Němec, Bohumír Šmeral a další. Parlament se měl stát hlavní arénou politického zápasu. Na jeho půdě měla sociální demokracie prosazovat sociální a politické požadavky, a tak modernizovat Rakousko.

Sociální demokraté za fungující parlament

Naděje vkládané v parlament zvolený na základě všeobecného volebního práva se nevyplňovaly. Ani první lidová sněmovna z roku 1907 ani druhá lidová sněmovna zvolená v roce 1911 nesplnily to, co od nich přední politici sociální demokracie očekávali. Parlament se nestal místem, kde by se střetávaly reálné sociální zájmy, řešily věčné problémy, nestal se místem plodné spolupráce a konstruktivního hledání vhodných kompromisů. Nacionalismus a populistická demagogie ochromovaly lidovou sněmovnu obdobně jako dřívější sněmovnu privilegovanou. Lidová sněmovna se stala jevištěm, kde nacionalističtí politici předváděli svou národní nekompromisnost. V lepším případě v plamenných projevech, v horším případě „obstrukcí“. Důsledkem byla neschopnost parlamentu projednat a rozhodnout věci nezbytné k fungování státu. To řešil § 14 umožňující prosazovat „státní nezbytnosti“ císařskými a vládními nařízeními.

Každé selhání nebo nečinnost dávaly příležitost nepřátelům parlamentarismu (i z řad vysoké aristokracie a z okruhu následníka trůnu Františka Ferdinanda) k útokům proti „lidové sněmovně“, zkorumpovanosti poslanců apod. Sociální demokraté, i když byli zklamáni tím, jak „lidová sněmovna“ funguje, ji přeci jen bránili jak proti útokům z vnějšku, tak proti destruktivní obstrukci na půdě samotné sněmovny. Když se 25. června 1912 v říšské radě našla většina pro branné předlohy (hlasovala pro ně většina českých stran) a sociální demokraté zůstali se svým odmítavým stanoviskem v menšině, objevil se z členské základny požadavek, aby proti přijetí branných předloh sociálně demokratičtí poslanci prováděli obstrukci (tak jak to v minulosti dělali politici mnoha buržoazních stran německých, českých i jiných národností).

Tento požadavek odmítl na sociálně demokratické schůzi v Lidovém domě v červnu 1912 poslanec Bohumír Šmeral. Muž, který bude za deset let jako komunistický poslanec odsuzovat „parlamentní kretenismus“ sociálních demokratů, v roce 1912 přímo klasicky jasně vysvětlil princip demokratického parlamentarismu: „Co znamená obstrukce? Znamená, že menšina poslanců, nikoliv prostředky parlamentními, hlasováním, nýbrž technickými, mechanickými, hledí znemožnit to, co jest vlastním úkolem parlamentu a demokracie, co je a musí býti zejména základním principem parlamentu zbudovaného na všeobecném rovném právu hlasovacím, aby totiž v parlamentu a prostřednictvím parlamentu majorita mohla projevit svou vůli a aby projevená vůle většiny se stala zákonem i základním axiomem demokratické politiky, jenž každému z našich příslušníků musí vniknout do krve i masa, je vědomí, že za všeobecného hlasovacího práva většinou poslanců zastupovaná většina obyvatelstva má právo rozhodovati, jaké zákony mají býti, ale ovšem, že současně strany většinu tvořící za každé jimi odhlasované rozhodnutí nesou zodpovědnost. Aby tato většina rostla důvěrou lidu, dělala-li zákony dobré, aby byla lidem souzena, když dělá zákony špatné, aby v tom případě při nejbližších volbách byla smetena a nahrazena jinými poslanci.“

Přes katastrofu války k budování Československa

Sociální demokracie zůstala téměř jedinou politickou silou, která „lidový parlament“ hájila a brala vážně. Ten byl nenáviděn vlivnými kruhy vysoké aristokracie, kléru a generality. „Občanské“ strany, ať již německé nebo české, vůbec neváhaly svými „obstrukcemi“ rozracet fungování státu. Když například německé strany svou obstrukcí ochromily český zemský sněm, tak české strany na oplátku svou obstrukcí ochromily poslaneckou sněmovnu říšské rady. Pod dojmem nefunkčnosti parlamentu se císař František Josef údajně vyjádřil, že „v mé říši nelze parlamentně vládnout“. O tom byl přesvědčen i ministerský předseda hrabě Stürgkh, když v březnu 1914 zasedání parlamentu odročil. Rakousko tak šlo vstříc světové válce s vyřazeným parlamentem. Ostatně, i kdyby parlament zasedal, nemohl by legálními prostředky válce zabránit. Vypovězení války bylo podle ústavy výsadou panovníka.

Pro české sociální demokraty představovala válka ideovou a politickou katastrofu. Zdálo se, že to, co bylo dosud považováno za kroky na cestě k emancipaci dělnické třídy a demokratizaci Rakouska, zejména zápas za prosazení všeobecného hlasovacího práva, ztratilo s prvním prohlášením války svůj smysl. Válka znamenala triumf absolutismu, vyřazení „lidové sněmovny“, demokracie a právního státu.

Jeden z podstatných argumentů uplatňovaný těmi, kteří po válce vytvářeli komunistické strany (a Komunistickou internacionálu), byl, že vypuknutí války ukázalo nesmyslnost volebního práva, demokratizace a parlamentu. Smysl měla mít jen „revoluční organizace“, která by, jak to požadoval V. I. Lenin, „přeměnila válku států ve válku občanskou“. Je pravdou, že demokratické instituce byly tehdy neschopné (ostatně jako v pozdějších desetiletích) zabránit vypuknutí války. Parlament a demokracie byly při vypuknutí války v roce 1914 bezmocné. To však neznamenalo, že boj za všeobecné rovné právo byl zbytečný.

V průběhu desetiletí, kdy tento boj probíhal, si nejen sociální demokracie, ale i česká (a také německo-rakouská) veřejnost osvojily demokratické principy. To se ukázalo při vytváření nové podoby střední Evropy po rozpadu habsburské monarchie.

V Československu se uplatnila naprostá demokratizace volebních řádů. Republikánská ústava zrovnoprávnila ve všech volebních aktech muže, ženy, chudé a bohaté, Čechy, Slováky, Němce i další národnosti. Bez volebního práva zůstali jenom příslušníci ozbrojených složek státu. Přijatý volební řád byl naprosto spravedlivý, nezůstala v něm ani stopa po „volební alchymii“, kterou se vyznačovaly volby ve staré monarchii, kdy se „váha“ hlasů voličů různých národností výrazně lišila.

V oblasti nejvyšších orgánů nové státní moci nahradilo Československo monarchii republikou, zrušilo výsady rodu, podstatně se rozšířila občanská práva a demokratizovala se samospráva. V prvních měsících a letech existence Československa to byla sociální demokracie, která dávala jejímu uspořádání a praxi demokratický ráz.

Autorem československé ústavy byl sociální demokrat Alfréd Meißner. Její předmluva charakterizuje národ, jenž si takovou ústavu dal, jako „vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový“. Situace, v níž se ocitla sociální demokracie, byla zcela nová, bez obdoby v jejích dosavadních dějinách. Dosud byla stranou národa bez vlastního státu, který se snažila demokratizovat. Nyní vzniklo Československo a sociální demokracie se stala dokonce vládní stranou. V první vládě zasedali sociálně demokratičtí ministři. František Soukup se stal ministrem spravedlnosti, Gustav Haberman ministrem vyučování a Lev Winter ministrem sociální péče. Vstupem do vlády (ve druhé byl sociální demokrat Vlastimil Tusar dokonce ministerským předsedou) a konstruktivní účastí na práci parlamentu se sociální demokraté ztotožňovali nejen s československým státem, ale také dávali najevo plný respekt k výsledku voleb. Tím vlastně navazovali na celou svoji dlouholetou tradici boje za všeobecné rovné hlasovací právo.

V mezinárodním dělnickém hnutí ovšem docházelo po celém světě k diferenciaci. Historici psali o tom, že se staré sociálně demokratické strany rozkládaly na část „reformistickou“ a na část „revoluční“. V kontextu našeho tématu lze říci, že síly uznávající rozhodující normativní sílu demokratických voleb zůstaly v řadách sociální demokracie a ty, jež se v zásadě orientovaly na „ruské řešení“ (boj o moc, třeba i násilný a ozbrojený), šly k vytvoření komunistických stran. Tak i pro Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou zůstávala i v docela nové situaci poválečné Evropy zásada, že legitimní vláda se musí opírat o výsledky demokratických voleb.

Čeští sociálně demokratičtí poslanci v říšské radě v r. 1907.

OSMADVACÁTÝ LISTOPAD

(Právo lidu, 30. listopad 1905)

To v milionech zabouřilo nyní,
to v nitru všechněch v den ten velký vzplálo,
prchaly chmury, které Čechy stíní,
a zářící se slunce na lid smálo.

Tu zněla píseň velká v srdci raba,
jak jarní vichry, jako vlny hřmící,
v ní odhodlání, naděje i sláva,
nesmírná touha duše doufající!

Já dlouho mlčel, státu otrok tichý,
snil jen a čekal, klidně platil daně!
do nekonečna zřel růst mocných hříchy,
leč pokorně jen dále dřel se na ně.

Pop jed jen chystal znavenému duchu,
pán nade mnou jen knutu svoji třímal,
jak můrou rdousen v otráveném vzduchu
já bezprávný rab dřímал, dřímал, dřímал!

Jen občas sebou škulbl křečovitě –
sny divoké tu létly mojí lebí,
jen občas jsem si požaloval skrytě
a s hrůzou zřel, jak zkáza se již šklebí.

Poslední sousto pro své choré děti
peněžní dravci od úst přímo rvali
a všude, všude, kam lze pohleděti,
co k žití třeba, podle zdražovali.

Na kůži vysch' jsem v kruhu dětí zchřadlých,
jež sotva vědí o slunce již zase –
leč poslední krev v žilách mojich zvadlých,
jak z jara míza bouřně vzbouřila se.

Chci žít jak člověk, lid buď volným lidem,
ne bezprávným a zotročeným stádem
s tím věčně tupým, smrti rovným klidem,
s tím mlčícím a strašným duše hladem!

Své vědom ceny, obětí a prací,
já zavolal dnes v touze nevýslovné:
Chci svoje právo, právo hlasovací,
své právo přímé, všeobecné, rovné!

Musili slyšet hlas ten z hlubin bytí!
Led musí puknout, jenž nás spínal po věk!
Nic nevrhne zpět národ v noc, tmu, hnutí –
jde stále výš, vpřed dělný český člověk!

Již nelze mluvit, že se naděj' říjí!
Již nelze mluvit o národa rově!
V budoucnost lidu českého, hle, svítí
korouhev rudá v ruce dělníkově!

Můžete si také přečíst:

Zdeněk Kárník: Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral, Praha 1996

Kol. aut.: Za svobodu, spravedlnost a solidaritu: Dějiny sociální demokracie v českých zemích, Praha 2016

Otto Urban: Česká společnost 1848–1918, Praha 1982

- Sociální demokracie organizovala velkou kampaň za všeobecné hlasovací právo. Mohutné demonstrace proběhly ve Vídni, Praze, Brně a desítkách dalších měst. Podle neúplných údajů se od května do září roku 1893 v Rakousku konalo čtyři sta tři tábory lidu a veřejných schůzí požadujících volební reformu. Počet účastníků na těchto demonstracích dosahoval desítek tisíc.
- V oblasti nejvyšších orgánů nové státní moci nahradilo nové Československo monarchii republikou, zrušilo výsady rodu, podstatně se rozšířila občanská práva a demokratizovala se samospráva. V prvních měsících a letech existence Československa to byla sociální demokracie, která dávala jejímu uspořádání a praxi demokratický ráz.

doc. PhDr. Jan Galandauer, DrSc. (*1936) je historik, věnuje se dějinám habsburské monarchie a dělnického hnutí na přelomu 19. a 20. století. Je členem Poradního sboru Masarykovy demokratické akademie.

Masarykova demokratická akademie, z. s.
Hyberská 1033/7
110 00 Praha 1
Tel.: +420 224 223 757
www.masarykovaakademie.cz
info@masarykovaakademie.cz

GALANDAUER, Jan:
Volební lístek může změnit více než rozbíjení oken
a házení kamenů: Sociální demokracie a boj za všeobecné volební právo
1. vyd. Praha : Masarykova demokratická akademie,
z. s., 2017
Redakce: Patrik Eichler
Korektura: Zita Chalupová

ISBN 978-80-87348-36-9